

Om främlingsfientlighet – ett uttalande från Lärarnas yrkesetiska råd

Johan får ett mail från en upprörd förälder som hävdar att dottern "indoktrineras" av Johan och kollegorna på förskolan, i vad pappan kallar "mångkulturell propaganda", och att problemen i samhället skulle lösas om invandringen av muslimer till Sverige stoppades.

Fatima, som arbetar på högstadiet, försöker i sin undervisning ofta nyansera vissa elevers negativa uppfattningar om hur "alla svenskar" är, att de "struntar i sina föräldrar", är "rasister" och "dricker alkohol varje helg".

Dessa två erfarenheter aktualiserar ett uppdrag för alla lärare, att motverka främlingsfientlighet. Lärare ska förmedla vissa värden, som "solidaritet" med människor som har det svårt, och hjälpa barn och elever att, som det är formulerat i grundskolans läroplan, "inse de värden som ligger i en kulturell mångfald". Ett övergripande yrkesetiskt dilemma för lärare är att undervisningen också ska vara "allsidig", "icke-konfessionell" och "framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana". Lärare bör inte i undervisningen ta ställning för eller emot en religiös tradition, heller inte för eller emot politiska partier. Varje förälder, oavsett religiös eller politisk tillhörighet, "ska med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan, förvissade om att barnen inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra åskådningen" (Skolverket 2011, s. 6f). Lärare ska förmedla, diskutera och även gestalta värden som ofta är omtvistade. Att tolka och arbeta med dem i praktiken är en del av det yrkesetiska professionella ansvaret.

Denna utmaning blir konkret, då främlingsfientlighet uttrycks i många sammanhang som barn, elever och lärare är del av. Det gäller bland annat budskap som framförs i sociala medier, i flygblad på skolor och i den politiska debatten. I många europeiska länder, inklusive Sverige, har partier som omväxlande benämns "populistiska", "högerextrema", "främlingsfientliga" eller rentav "rasistiska" blivit invalda i parlament och i andra demokratiska sammanhang.

För att lärare ska kunna motverka främlingsfientlighet krävs tankearbete om didaktiska frågor: En genomtänkt uppfattning om *vad* främlingsfientlighet är, kollegialt diskuterade idéer om *hur* arbetet klokast kan bedrivas med *vilka barn och elever* vid *vilka tidpunkter*, samt reflektioner över *varför* detta uppdrag är viktigt. Med detta uttalande vill Lärarnas yrkesetiska råd ("Rådet" nedan) främst bidra till samtal om vad- och varförfrågorna.*

*) Uttalandet bygger ett tidigare formulerat förslag från en ledamot i Lärarnas yrkesetiska råd (Lifmark 2010:148ff, även Lifmark 2014) där filosofen Martha Nussbaums (2001) teori om emotioner som kognitiva värdeomdömen är central. Rådet vill betona att det sätt som främlingsfientlighet definieras på här är ett av flera möjliga. Förhoppningen är att uttalandet kan stimulera till reflektion och samtal om olika former främlingskap, inte bara i förhållande till människor av annan etnisk eller religiös bakgrund, utan även i relation till föreställningar om till exempel klass, kön eller sexuell läggning.

Vad främlingsfientlighet kan vara

Rådet menar att varje människa är ett mångbottnat mysterium. En person kan – i ett påhittat exempel – se sig som mor, partipolitiskt aktiv, dotter, fotbollsfanatiker, syster, troende, vän, palestiniere, partner, konstpassionerad, kusin, musikaliskare, kvinna, lärare och på många andra sätt. Varje människa är i denna mening en främling, som i sin tur är främmande inför andra personer, grupper och företeelser. Därför uttalas ofta i läroplaner att elever ska kunna leva sig in i andra människors situation och respektera deras egenvärde. För att detta ska kunna uppnås krävs också kunskaper om hur andra lever och tänker.

Ordet ”främlingsfientlighet” antyder att vi kan förhålla oss till främlingar på olika sätt. Ett förslag är att fientligheten uppträder vid ”ensidigt avståndstagande”, på en skala med sex förhållningssätt till det, den eller de främmande: *Nyfikenhet – bejakande – tolerans – vrede – ensidigt avståndstagande – hat*. Främlingsfientlighet innebär ett förhållningssätt till det främmande som präglas av ensidigt avståndstagande eller hat.

- **Nyfikenheten** innebär att subjektet – exempelvis du – möter något främmande, till exempel den ovan nämnda personen, och vill veta mer om hennes sätt att leva och handla, tänka och känna.
- **Bejakandet** betyder att du börjar bli bekant med det tidigare helt främmande, och betraktar det nyupptäckta som positivt, för dig själv, andra eller för samhället som helhet.
- När du **tolererar** den främmande (företeelsen, individen, gruppen eller traditionen) är det här lika med att ogilla den, eller en del av den. Den ökade kunskapen har lett till en negativ värdering, men inte till en vilja att förändra eller påverka. Respekt för andras sätt att forma sina egna liv kan vara en orsak till och del av toleransen, en nödvändighet i ett samhälle präglad av mångfald. Tolerans uttrycks ofta från ett överläge, när en person eller grupp med mer makt väljer att tolerera den eller dem som har mindre makt. I lyckliga, jämlika stunder kan tolerans vara ömsesidigt respektfull.
- Med **vrede** avses att det främmande uppfattas som så moraliskt fel att det inte går att acceptera, och att det blir känslomässigt angeläget. Viktigt är att vreden kan vara rimlig, bottna i ökad kunskap om och samtidigt respekt för andra människor, och just därför väcker en viss handling, tanke eller värdering vrede. Berättigad vrede kan exempelvis riktas mot sociala orättvisor, eller mot personer eller grupper som vi menar bryter mot vad som är gott eller rätt. Ökad kunskap om det främmande behöver inte leda till bejakande eller ens tolerans, även om det kan göra det.
- I det **ensidiga avståndstagandet** försvinner den mångfald som antydde i beskrivningen av den påhittade kvinnan ovan, det främmande värderas enbart negativt. En aspekt – ofta förvanskad och förenklad – av det främmande lyfts fram och nedvärderas, till exempel kvinnans kristna tillhörighet. Precis som människor är religiösa och kulturella traditioner mångfacetterade. Religiöst inriktad främlingsfientlighet ser bara negativa ting i en viss tradition, inte det goda som där tänkts och gjorts, tänks och görs.

- **Hatet** förstärker det ensidiga avståndstagandet känslomässigt. Den som uttrycker hat har en intensifierad ensidig vrede, yttrar sig ofta starkt nedsättande och med en vilja att den främmande ska skadas.

Vilken är kopplingen mellan främlingsfientlighet och rasism? Likheterna mellan hatiska utsagor om exempelvis ”negrer”, ”zigenare”, ”judar” och ”muslimer” gör det förståeligt att vissa vill använda begreppet ”rasism”, oavsett vilka som omtalas. Rådets mening är dock att det bör reserveras för vissa specifika former av främlingsfientliga uttryck. Detta för att kunna skilja mellan ”rasism” och andra former av främlingsfientlighet, och för att barn, elever och andra inte bör utpekas som rasister utan att det finns mycket goda skäl för det. Rasismen rymmer tankar om att mänskligheten kan delas in olika grupper via yttre kännetecken, att egenskaper – exempelvis moraliska – går i arv hos alla i dessa grupper och att de värderas olika. Rasism är en form av främlingsfientlighet, men all främlingsfientlighet bör inte benämnas rasistisk.

En fördel med denna definition – att främlingsfientligheten uppstår vid det ensidiga avståndstagandet – är möjligheten att identifiera fientligheten. Den blir inte en godtycklig anklagelse mot människor vars åsikter eller handlingar vi invänder mot. Det går att visa om en person eller en grupp uttrycker sig ensidigt avståndstagande mot andra individer eller grupper. Man kan visa huruvida nyanserade eller positiva aspekter av det främmande någonsin lyfts fram, eller inte. En särskild utmaning för lärares yrkesetiska omdöme – där kunskap om barnen och eleverna, och förtroendefulla relationer till dem, är avgörande – är denna: Med vilka barn och elever, och i vilka situationer, bör arbetet syfta till nyfikenhet eller bejakande av det främmande? När är det inte moraliskt rimligt eller möjligt att verka för mer än tolerans, och när kan den konstruktiva vreden rentav vara berättigad?

Rådet menar att en sak bör ses som given utgångspunkt för diskussionerna: Det är *bara den enskilda människan som bör ha rätt att definiera sin egen identitet*, och de delar som den består av. Den som talar negativt om hur exempelvis ”muslimer”, ”män” eller ”svenskar” i allmänhet är, uttalar sig på ett sätt som strider mot den människosyn som Rådet menar präglar läroplanernas skrivningar om värdegrunden och lärares yrkesetik. Respekten för den enskildes rätt att definiera och uttrycka sin egen identitet innebär *inte* att läraren bör vara passiv i relation till barns och elevers tankar och övertygelser. Men hur deras sätt att tänka bör utmanas kan ytterst bara avgöras av den enskilda kloka läraren, i samråd med sina kollegor.

Varför är lärares arbete mot främlingsfientlighet viktigt?

Varförfrågan kan ses både ur individperspektiv och ur ett samhälleligt perspektiv. Lärare har ansvar för de barn och elever som omtalas på främlingsfientliga vis, exempelvis när deras religiösa eller etniska tillhörighet nedvärderas, utan att den som uttalar sig har ansträngt sig för att förstå det som är främmande. Att ignorera främlingsfientliga uttryck är att svika dem och deras familjer som ofta, men inte alltid, hör till en minoritetsgrupp. Hon eller han som utsätts för främlingsfientlighet riskerar inte bara att bli sårad, att känna sig ovälkommen i det samhälle och i den förskola/skola som är hennes eller hans. I förlängningen kan hela skolgången påverkas negativt, och därmed möjligheterna att leva ett gott liv i framtiden. Lärares bemötande och arbete med värdefrågor kan ha enorm betydelse för enskilda individer.

Rådet menar inte att värdekonflikter ska undvikas, tvärtom bör de ibland snarare uppsökas. Men när konflikter synliggörs måste det ske på ett sätt som präglas av ömsesidig respekt och en vilja till att förstå den andres sätt att tänka och känna. Detta oavsett vem den ”andre” är, och hur främmande hans eller hennes sätt att tänka och känna än är. Det förutsätter respektfulla, om inte kärleksfulla, relationer mellan lärare och alla barn/elever. Naturligtvis finns en gräns för vad som är rimligt att lärare uppmärksammar i undervisningen. Debatter för och emot att jorden är platt, eller att ”raser” har olika medfödda moraliska egenskaper, är bortom denna gräns, eftersom vetenskapen har visat att de är falska. Undervisning där mer eller mindre genomtänkta uppfattningar om främlingskap diskuteras är däremot en central del i värdegrundsarbetet, och i det yrkesetiska ansvaret.

Privatpersoner och politiker kan argumentera hårt mot motståndare som de uppfattar som främlingsfientliga. Lärare bör också kunna argumentera i sak- och värderingsfrågor, men har samtidigt ett större ansvar, inte minst för den vars åsikter blir ifrågasatta. Vi lärare kan inte bortse från hur undervisningen, och värdeförmedlingen i den, uppfattas av honom eller henne som tänker annorlunda, eftersom lärare har en maktposition som kräver reflektion och besinning. Värden kan, med läroplanens ord, ”gestaltas” på olika sätt. En lärares respektfulla och samtidigt tydliga bemötande av henne eller honom som i nuet tänker på ett bekymmersamt vis om allas människors lika värde, innebär ett gestaltande av att hon eller han har lika stort värde som andra, oavsett ståndpunkter i stunden. Det bemötandet, snarare än argumentationen, kan vara vad som påverkar tankarna och värderingarna mest.

I Lärares yrkesetiska principer finns en formulering som antyder att lärare kan hamna i situationer där de kan behöva gå emot demokratiskt fattade beslut, för att upprätthålla det yrkesetiska ansvaret: ”Lärare arbetar i enlighet med det samhällsuppdrag de fått, där det fastlagts genom demokratiska beslut och om det inte strider mot dessa yrkesetiska principer.” På motsvarande sätt kan lärare mena att de måste protestera mot grupper – politiska, religiösa eller andra – som verkar i det demokratiska samhället, om de uttrycker främlingsfientlighet. Lärare kan reflekterat och nyanserat – med hjälp av konkreta exempel och med stöd i de yrkesetiska principerna – argumentera mot grupper som talar negativt generaliserande om människor med en viss religion eller sexuell läggning, eller uttrycker andra former av kollektiv nedvärdering av människor.

Lärare ska ”klart ta avstånd från det som strider mot” de värden som anges i läroplanerna (Lgr 11, s. 8 f). En tolkning är att det i Sverige finns ideal om alla människors lika värde, men också en verklighet med orättvisor och diskriminering, som gör det svårt att säga att alla har samma värde i praktiken. Att människor, främlingar vi ännu inte bekantat oss med, i vår närhet saknar tak över huvudet och tvingas tigga för att försörja sina barn är ett exempel. Att återkommande diskutera spänningen mellan ideal och praktik, mellan demokratiska drömmar och ofta hård verklighet, är en svår del av lärares arbete. Balansen mellan att undervisa om det som kan väcka sorg och vrede, och att fästa blicken på det glädjefulla och hoppningivande, gör läraryrket komplext men också djupt meningsfullt.

På liknande vis ligger det i lärares uppdrag att kritiskt granska offentlig retorik om alla människors lika värde. Finns uppdelningar i ”vi” och ”de”, även mellan raderna i högtidsorden? Vilka människor inkluderas då i det tänkta ”vi-et”, och vilka utesluts? Finns utsagor och förslag som delar in människor i grupper och generaliserande värderar den ena högre än den andra, på ett främlingsfientligt vis? Om så är fallet menar Rådet att det kan vara nödvändigt för lärare ta ställning, för att demokratins innehåll hotas när medmänniskor, bland dem våra barn, elever och deras familjer, baktalas. Det är att ta yrkesetiken på allvar, att ”bemöta eleverna med respekt för deras person och integritet samt skydda varje elev mot skada, kränkning och trakasserier”. Lärare bidrar i sitt arbete mot främlingsfientlighet till ett samhälle som inte går isär, till ett samhälle där alla känner att de är viktiga och behövd.

Sammanfattningsvis menar Rådet att:

- Lärares arbete mot främlingsfientlighet måste bygga på respekt för varje människas rätt att själv, och i gemenskap med betydelsefulla andra, forma och uttrycka sin egen mångfacetterade identitet.
- För ett framgångsrikt arbete mot främlingsfientlighet krävs att lärare tydliggör för sig själva vad begreppet innebär. Rådet föreslår ett sådant tydliggörande i denna text.
- Lärares yrkesetik sträcker sig utöver lärarens skyldigheter som anställd. Det kan uppstå situationer när lärare, utanför sitt uttalade uppdrag, behöver ta ställning mot främlingsfientlighet och för eleverna.

Referenser

- Lifmark, David (2010) *Emotioner och värdegrundsarbete: Om lärare, fostran och elever i en mångkulturell skola*. Umeå: Umeå universitet.
- Lifmark, David (2014) ”Vad främlingsfientlighet kan vara”. I *Religion och livsfrågor* nr 1, 2014
- Nussbaum, Martha C (2001) *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Skolverket (2011) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Skolverket.